

דף חדש בלימוד הגמרא

עד משבר?

בשנים האחרונות מרבים לדבר על משבר בלימוד הגמרא בישיבות. לא רק בישיבות התיכוניות, אלא גם בישיבות ההסדר ובישיבות הגבוהות. לא רק בישיבות הציוניות, אלא גם בישיבות החרדיות. אינני עוסק במחקר-שטח ובסטטיסטיקה, ולכן אין כוונתי בדברים הבאים לבדוק את היקף הבעיה. גם אם הטענות בדבר 'משבר' מוגזמות – שהרי עינינו הרואות שברוב הישיבות בתי המדרש מלאים ושוקקים, ולימוד הגמרא, הראשונים והאחרונים חי ותוסס – מכל מקום הכל יודעים שיש בעולם הישיבות גם תופעות של אי-נחת.

רבים מבני הישיבות, ודוקא ברמה המתקדמת, מרגישים שהם דורכים במקום. שאין להם מה לחדש ולמה לצפות, שהכל כבר נאמר, שהז'אנר של הלימוד הישיבתי מיצה את עצמו. או כפי שהתבטא אחד מראשי הישיבות (החרדיות): שתקופת האחרונים הסתיימה, ועכשיו אין אנו אלא יתמי דיתמי, מלקטים פירורים משולחן גבוה.

לעת כזאת עלינו להיזכר בדברי הנביא: "האני אשביר ולא אוליד יאמר ה'?" (ישעיהו ס"ו, ט). אם אכן יש משבר – תבוא אחריו לידה. משהו חדש יתחיל.

מהו אותו משהו חדש? למה עלינו לשאוף? יש אומרים: לאיחוד ההלכה והאגדה. ויש אומרים: לאיחוד הלמדנות הישיבתית ודרך המחקר. ואני אומר, במלוא הזהירות ובמלוא הענוה: לחידוש ימים כקדם. לעלייה איטית ודרגאית אל דרך הלימוד של מעתיקי השמועה, חכמי הסנהדרין, מוסרי התורה שבעל פה ומחדשי הלכותיה.

הא כיצד? הלא קיימא לן שאחד המאפיינים של ההיסטוריה הרוחנית בישראל היא 'ירידת הדורות'? – אמת נכון הדבר, לא הרי האמוראים כהרי התנאים, לא הרי הראשונים כהרי האמוראים, ולא הרי האחרונים כהרי הראשונים. הדורות הולכים ופוחתים. אבל כשמגיעים עד לתחתית, כשנשארו יתמי דיתמי – הגיע הזמן לעלות. וכשמגיע הזמן, יש סייעתא דשמיא. הקב"ה אינו משאיר את עמו ואת תורתו בתחתית הבור. מעומק הגלות והשואה הנוראה קמנו לתחייה, שבנו אל ארץ ישראל ואל ריבונות ישראלית. "והעליתי אתכם מקברותיכם עמי, והבאתי אתכם אל אדמת

ישראל". כך היה תהיה גם תחיית התורה.

הלכות מקובלות ומחודשות

ואם תאמר: איך עולים אל דרכי הלימוד של הקדמונים? הלא מפרידות בינם לבינינו אלפי שנים? יש לומר: באמצעות התבוננות מחודשת במקורי ההלכות. שכן יסוד גדול לימדנו מורה הדורות הרמב"ם ז"ל: שני סוגים ראשיים של הלכות דאורייתא יש, הלכות מקובלות והלכות מחודשות.¹ ההלכות המקובלות נאמרו באופן מפורש למשה רבנו מפי הגבורה, והוא מסרן ליהושע, לזקנים, לנביאים וכו' עד הגמרא ועד אלינו. ההלכות המחודשות לא נמסרו למשה בפירוש, אלא נלמדו על ידי חכמי הדורות, בית דין הגדול שבכל דור ודור, באמצעות דרכי מדרש התורה שנמסרו למשה רבנו, שהן המידות שהתורה נדרשת בהן: "ג המידות, הדיוק מייתורי הלשון ומשינויי הלשון של הכתוב, והסברה. ועוד יסוד גדול לימדנו רבנו: בכל מקום שיש מחלוקת בין החכמים בהלכה – לא היתה בידם קבלה.² אל לנו לחשוב שכאשר נחלקו חכמים, פירוש הדבר שזה אמר: כך מקובלני מרבתי איש מפי איש עד משה רבנו, וזה אמר: לא כי, אלא אחרת קיבלתי מרבתי איש מפי איש עד משה רבנו. זוהי נתינת דופי במקבלי התורה וברצינותם. בכל מקום שנחלקו חכמים – מדעתם ומעיונם נחלקו, על פי דרכי מדרש התורה, ולכן שואלת הגמרא תמיד "מאי טעמא דר' פלוני? ומאי טעמא דר' פלוני?", שכן דרכי המדרש אינם 'היקשים מופתיים' (=לוגיקה צרופה, 'הוכחות מתמטיות' שאין אחריהן הרהור), אלא דרכי התבוננות הקשורות ללשון הכתוב ולסברה הישרה, ובאלה יכולה ליפול מחלוקת. על מנת כן ניתנה התורה, שחכמים יחדשו הלכות נוספות על אלה שקיבלו מסיני, ושימצאו מקור בכתוב להלכות המקובלות ("מנא הני מילי?"), ואף יוכלו לשחזר הלכות שנשכחו (ע' תמורה טז, א).³

אמור מעתה: אם נתחקה אחר מחלוקות התנאים והאמוראים וההסבר שנותנת להן הגמרא, אם נהיה מכווני-מטרה להבין מדוע חכם אחד אמר כך וחבירו אמר אחרת – נוכל לאט לאט לשוב אל דרכי הלימוד המקוריות של חז"ל. פשיטא, ואין צריך

¹ ע' הקדמת הרמב"ם למשנה עמ' כח-כט; הקדמת 'משנה תורה' פסקה יג, כה; הל' ממרים א', ב.

² הקדמת המשנה עמ' כח, מ; הל' ממרים א, ג.

³ ע' על כל זה במבוא לספרי 'במסילה העולה' על מס' מכות.

לומר, שלשם כך זקוקים אנו קודם כל לפירושי הראשונים והאחרונים, אשר סללו לנו את המסילה להבנת דברי חז"ל במשנה, בתלמודים, ובמדרשי ההלכה. העובדה שעם ירידת הדורות פחת העיסוק בדרכי המדרש, והתרחקנו מידיעת מקורי ההלכות, אינה צריכה לרפות את ידינו. לעומת הירידה ישנה גם עלייה משמעותית ביכולת הלימודית של הדור שלנו, דור שבו כל אוצרות הספרות התורנית פתוחים ונגישים לכל; דור שבו גנוי כתבי היד של ספרות חז"ל, הגאונים והראשונים הפזורים בעולם כולו מוגשים לפנינו במהדורות מתוקנות ומדויקות; דור שבו כל החכמות היכולות להיות 'רקחות טבחות ואופות' לתורה התפתחו לרמה גבוהה ביותר; ועל כולם: דור אשר אם ירצה וישאף לעלות במסילה העולה, ויתחנן אל ה' "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך" – לא תשוב תפילתו ריקם, "יען אשר שאלת את הדבר הזה... הבין לשמוע משפט – הנה עשיתי כדברך" (מל"א ג', יא-יב). לעומת אתערותא דלתתא באה אתערותא דלעילא. כך בתחיית האומה וכך בתחיית התורה.

הרעיון של המצוה

הגישה החדשה שאני מציע בלימוד הגמרא היא אפוא כדלקמן: להתמקד בהבנת מקורות ההלכות. לזהות האם ההלכה שלפני היא מדאורייתא או מדרבנן (לפעמים הזיהוי הזה אינו פשוט). אם ההלכה היא מדאורייתא – לנסות לברר האם היא הלכה ידועה ומקובלת מסיני, או הלכה מחודשת (אם יש בה מחלוקת – היא ודאי אינה הלכה מקובלת, או שהיתה מקובלת ונשתכחה, כנזכר לעיל). אם היא הלכה מחודשת – מהיכן למדו אותה חכמים, ובמיוחד: אם יש בה מחלוקת – לנסות להבין את שיקוליו של כל אחד מהחולקים, איך הוא הגיע למסקנה שמה שהוא אומר זה מה שהתכוונה אליו התורה. לשם כך יש צורך לשוב אל התורה שבכתב, ואל הקשר שבינה לבין התורה שבעל-פה. לעיין בפשט הכתובים, ובדרשות ההלכתיות, ולנסות להבין טוב יותר את דרכי המדרש, דהיינו את המידות שהתורה נדרשת בהן, את הדיוקים בקמטי לשון הכתוב, ואת הסברה.

העיון הזה הוא גדול ורחב. ברצוני להציע כאן רק עיקרון יסודי אחד, שאותו למדתי ממו"ר הגאון ר' גדליה נדל זצ"ל. העיקרון הוא שלכל מצוה יש רעיון. הרעיון של המצוה אינו טעם המצוה. טעמי המצוות שייכים לתחום המחשבה הדתית לגוניה, וכידוע יש מחכמי ישראל שאינם מתלהבים מהעיסוק בשאלה מדוע הקב"ה ציוה אותנו במצוה פלונית. הרעיון של המצוה, לעומת זאת, שייך לתחום ההלכה. הרעיון הוא בעצם ה'גדר' של המצוה, המושג (המופשט, הרעיוני) המהווה את מהותה של המצוה, וממנו הרבה פעמים נובעות הלכות ספציפיות, אם בדרך של

סברה, ואם בדרך של דרשת לשון הכתוב בהתאם לרעיון הכללי של המצוה. למשל: "בסוכות תשבו שבעת ימים". את הרעיון של המצוה מנסח רבא בראש מס' סוכה: "אמרה תורה כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי". מהרעיון הזה נובעות הלכות: תשבו כעין תדורו, כלומר: אדם חייב לעשות בסוכה רק את מה שהוא רגיל לעשות כל השנה בבית; אין אדם יוצא ידי המצוה בביתו של כל השנה אף אם הוא מסוכך כדין ("גזירת תקרה"); סוכה דירת עראי בעינין לענין הגובה המותר, ועוד. כל זאת מבלי לומר כלום על טעם המצוה, כלומר: למה ציוה אותנו הקב"ה לצאת מדירת הקבע לדירת עראי לשבעה ימים. במקרה זה התורה עצמה אומרת לנו: "למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים".

דוגמא אחרת: "כבד את אביך ואת אמך". לדברי הכל כיבוד אינו רק בדיבור ובהתייחסות – "מכבדו בחייו ומכבדו במותו, בחייו כיצד, הנשמע בדבר אביו למקום לא יאמר שלחוני בשביל עצמי... במותו כיצד, היה אומר דבר שמועה מפיו..." – אלא גם "מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא". נחלקו אמוראים על חשבון מי (קידושין לא, ב): "רב יהודה אמר משל בן, רב נתן בר אושעיא אמר משל אב". במה נחלקו? הרי אומר: ברעיון של המצוה. ברור לכלי עלמא שאם הוריד באים לבקר אותך ותגיש להם 'כיבוד' – לא תוכל להגיש להם חשבונות. זוהי דרך כיבוד גם כלפי אנשים זרים. יתרים עליהם אב ואם שאם הם מבקשים ממך לעשות משהו בשבילם – עליך להתפנות מכל עיסוקיך ולעשות זאת. אבל לפרנס אותם על חשבונך – בזה נחלקו חכמים. רב יהודה סובר שאם יש צורך בכך – גם זה בכלל כיבוד, ואילו רב נתן בר אושעיא סובר שהרעיון של כיבוד אב אינו כולל פרנסה. הלכה כרב נתן בר אושעיא, וכתבו התוס' (לב, א ד"ה אורו) בשם ה'שאלות', וכן הרי"ף בשם הגאונים, שאם לאב אין ממון ולבן יש – כופין את הבן לפרנסו מדין צדקה, אך לא מדין כיבוד אב (יש גם שיטת ראשונים אחרת, אך רוב הראשונים סוברים כ'שאלות' וכך נפסק להלכה).

ודוגמא ממצוות לא תעשה: "בהמתך לא תרביע כלאים". מהו הרעיון של המצוה? האיסור לזווג בהמות ממינים שונים, או האיסור לנסות להוליד מין חדש שאינו קיים בטבע? נפקא מינה: האם הזרעה מלאכותית של זרע מין אחד למעי מין אחר היא בכלל האיסור, או שרק מעשה הזיווג בין שני גופים אסור. אין אנו חוקרים מהו טעם המצוה, אלא מהו הרעיון של המצוה. לאפשרות שהרעיון הוא האיסור לזווג שני מינים, אפשר לחשוב על טעם המצוה בכיוונים שונים: אולי יש בזה משום צער בעלי חיים לאחד המינים או לשניהם; אולי התורה רוצה למונענו מלהתעסק בסטיות מיניות שלא כדרך הטבע, וכד'. לאפשרות שהרעיון הוא האיסור לרצות להוליד מין

חדש, אפשר לומר שהטעם הוא שזוהי הבעת אי אמון בבריאה האלוהית, או שהמין שיוצר יסבול מתכונות לא רצויות וכד'. ואפשר גם לומר שלא מעניין אותנו הטעם. אבל הרעיון כן מעניין, כי הוא קובע את הגדר ההלכתי. הרעיון אינו סתם 'גדר' טכני. הרעיון הוא מושג מופשט, רעיון כשמו, היוצר את ה'גדר'.

לכאורה אין מקור בגמרא שאפשר לפשוט ממנו את הספק הנ"ל (מה שאומרת הגמ' בבבא מציעא צא, א שהאיסור הוא דוקא כמכחול בשפופרת – אינו ראייה, כי הוא בא למעט אופן עקיף, של סיוע וגרמא, אך הזרעה מלאכותית היא פעולה ישירה כמכחול בשפופרת), ובכל זאת מצינו לכמה מרבתינו האחרונים שהיה פשוט להם שדוקא מעשה הזיווג אסור. ה'חתם סופר' (יו"ד סי' רפ"ז) כתב שהרבעה היא רק כאשר "שני המינים מגולים לפנינו בעולם, זה נקרא הרבעה". וכן כתב ה'חזון איש' (זרעים, כלאים סי' ב' אות טז), "ש'אין איסור בנתינת זרע של מין זה למין אחר... שאין הרבעה אלא בחי". וכן כתב הרש"ז אורבך (שו"ת 'מנחת שלמה' ח"ב, סי' צ"ז אות כז), שהרבעה היא "רק בשני גופים ממש" ולא בהזרקה. מדוע היה פשוט להם כך? צריך להתחיל מהתורה שבכתב, ולנסות לברר מה פירוש 'הרבעה', האם הרבעה היא מלשון זרע ("ומספר את רובע ישראל", ע' רש"י שם), או מלשון שכיבה (ע' רש"י לתהילים קל"ט, ג). צריך להשוות את המצוה למצוות אחרות שמופיעה בהם לשון רביעה, וכך למצוא את הרעיון של המצוה. אני משאיר זאת כאתגר לקוראים.

המושג 'סברא' נוגע בדרך כלל ברעיון של המצוה. פעמים שמחלוקות חכמים נובעות מתפיסות שונות, או מניואנסים שונים, בהבנת רעיון המצוה. פעמים שהרעיון של המצוה, המובן בנקל מתוך פשט הכתוב, מוביל את החכמים לדעת מה לדרוש מייטור לשון או משינוי הלשון המופיע בכתוב. פרק גדול בלימוד דרכי המדרש קשור להתבוננות מעמיקה בלשון התורה.

בכל האמור לעיל יש פוטנציאל גדול להתחדשות בלימוד התורה, ולהתקרבות אל האידיאל של התורה שבעל פה, הפרה ורבה כנטיעות, עם שהיא קבועה כמסמרות (חגיגה ג, ב). השאיפה לחידוש ימים כקדם, להחזרת עטרת התורה ליושנה, ליכולת להתמודד עם שאלות גדולות וחדשות הדורשות הכרעה – עוברת דרך המאמץ לסגל את דרכי הלימוד המקוריות של יושבי לשכת הגזית. "כי לא דבר ריק הוא מכם, ואם הוא ריק – מכם, למה, שאין אתם יגעים בו" (ירוש' פאה א', א).

הוספת המערכת – שאלות הבהרה:

כדי להבהיר ולחדד יותר את הדרך המוצגת במאמר ואת החידוש שבה לעומת דרכי הלימוד המקובלות, העברנו אל הרב שילת מספר שאלות, להלן השאלות

ותשובות הרב:

א. כל שיטת לימוד שעוסקת בלימוד הגמרא ודברי חז"ל, מנסה בעצם להתחקות אחרי דרכי הלימוד של חז"ל, כל אחת על פי דרכה. במה אם כן השיטה שמציע הרב שונה מהותית מן השיטות הקיימות? במה היא קרובה יותר אל המקור?

תשובה: אני מציע עיסוק שיטתי בחשיפה ובהבנה של מקורות ההלכה (קבלה מסיני, דרשות הכתובים, סברה), דבר שממעטים מאד לעסוק בו. הלומדים מנסים לברר את הגדרים ההלכתיים מתוך הנתונים המצויים בסוגיה, אך בדרך כלל הם אינם שואלים את עצמם איך הגיעו התנאים או האמוראים דוקא לגדרים אלה.

ב. האם כוונת הרב היא שרק נתבונן בדרכי הלימוד של חז"ל, כיצד הם למדו את התורה שבכתב, או שהרב גם סובר שאנו עצמנו צריכים ללמוד כך את התורה? כיצד השינוי הזה בדרך הלימוד יכול להביא "לחידוש ימים כקדם, להחזרת עטרת התורה ליושנה, ליכולת להתמודד עם שאלות גדולות וחדשות הדורשות הכרעה"?

תשובה: אם נתרגל להבין יותר איך חז"ל למדו, נוכל בע"ה בעתיד, אנחנו או הדורות הבאים אחרינו, לאחוז בשיפולי גלימתם ולהתמודד עם שאלות חדשות בדרך שהם התמודדו עם שאלות שעלו בזמנם. אנו מתפללים שלש פעמים ביום "השיבה שופטינו ככראשונה", כלומר מייחלים לחידוש בי"ד הגדול, שהם "עיקר תורה שבעל-פה" (לשון הרמב"ם ראש הל' ממרים). מהותו של בי"ד הגדול היא, שהוא דן בשאלה הלכתית באופן ראשוני, "כפי מה שייראה בעיניו", ולא כמעמיד למנין את דעות קודמיו, ולכן הדין הוא שבהלכות דאורייתא הוא יכול לבטל את דברי בי"ד קודם גם אם אין הוא גדול ממנו בחכמה ובמנין (שם ב', א).

ג. בהקשר זה של לימוד התורה שבכתב - מה דעת הרב על דרכי לימוד התנ"ך שהתחדשו בדורנו? האם בדרך שהרב מציע יש ללמוד את התורה רק בדרך של מדרש ההלכה, או שיש לשלב באופן כלשהו בין הפשט לבין הדרש?

תשובה: אין ספק שיש לשלב בין הפשט לבין הדרש. הפשט הוא מקור עיקרי להלכה, ומשפיע השפעה משמעותית על מדרש ההלכה. ידיעה טובה של לשון המקרא חיונית לחשיפת מקורות ההלכה. אינני יודע למה בדיוק הכוונה ב"דרכי לימוד התנ"ך שהתחדשו בדורנו". ריאליה מקראית - בוודאי שייכת, תוכנות ספרותיות - הרבה פחות, תנ"ך בגובה העינים - בוודאי שלא.

ד. הרב כותב שיש לברר לגבי כל הלכה, האם היא מקובלת מסיני או מחודשת על ידי חכמים. בהקשר זה:

1. כיצד ניתן לברר זאת? איזה קריטריון יש לנו להבדיל בין הסוגים? (הקריטריון

של מחלוקת אינו חד משמעי, שהרי היעדר מחלוקת אינו מלמד בהכרח שזו קבלה מסיני - ודאי שיש גם הלכות מחודשות שאין בהן מחלוקת.)

2. למה בעצם חשוב לברר זאת? הרי לשני הסוגים חז"ל הביאו דרשות מן הכתוב, וממילא בשני הסוגים יש לברר באותה מידה כיצד ההלכה רמוזה בכתוב.

תשובה: 1. הלכה שהיא עיקרית, כלומר נוגעת לעצם הבנת המצוה, ואין בה מחלוקת - יש להניח בוודאות שהיא הלכה מקובלת (הקדמת המשנה עמ' ל"ח). הלכה שהיא בבחינת "ענף", ואין בה מחלוקת, ייתכן שהיא מחודשת, אבל לפעמים אפשר להבחין לפי הדרשה המסמיכה אותה לתורה שבכתב ("מנא הני מילי") שזוהי דרשה מקיימת להלכה ידועה מקבלה. מכאן לתשובה לשאלה הבאה:

2. הדרשות המקיימות הלכות מקובלות הן לפעמים יותר קרובות לרמז, ע' במבוא לספרי 'במסילה העולה' על מס' מכות פסקה ד'. חשוב להבין איך חכמים למדו הלכה מחודשת מתוך התורה שבכתב והיו משוכנעים שזוהי אכן כוונת התורה.

ה. האם הרב יכול להבהיר יותר את המושג של 'הרעיון' של המצוה? במה זה שונה מן המושגים הרווחים, כגון 'גדר המצוה', ומדוע הרב סובר שדוקא השימוש בעיקרון הזה מקרב אותנו אל דרך הלימוד המקורית של חז"ל?

תשובה: הרעיון של המצוה הוא בעצם ה'גדר' של המצוה, אבל לא גדר שאנו מגלים אותו בדיעבד ובאופן פורמלי בלבד (ריק ממשמעות ערכית, פסיכולוגית וכד') על פי ההלכות שבגמ', אלא הוא מושג רעיוני שהמצוה מבטאת, שהוא הסיבה והמקור לחלק מההלכות שאנו מוצאים בגמ'. ידועה מימרת הגר"ח: "בלימוד ההלכתי לא שואלים למה, שואלים מה". הגר"ח התכוון ככל הנראה ל"מה" פורמלי. לפי שיטת ר' גדליה אפשר להסב את מימרתו למימרה הבאה: "בלימוד ההלכתי לא שואלים למה הצטיינו, שואלים מהו הרעיון שאותו נצטיינו ליישם".